

SHARQ VA G‘ARB FALSAFASIDA DUNYOVIY VA ISLOMIY ILMLAR TASNIFIQA MUNOSABATNING O‘ZIGA XOSLIGI

Safarov Maqsudali Kamol o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

falsafa kafedrası katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Yaqin va O‘rta Sharqda IX asrdan boshlab, bir necha asr davom etgan madaniy yuksalish “Sharq xalqlari Renessansi”, “Musulmon Renessansi” kabi nomlar bilan tilga olinadi. G‘arbda esa bunday davr XV-XVI asrlarga to‘g‘ri keladi va ma‘lum ma‘noda Sharq Renessansining davomi sifatida yuzaga chiqadi. Masalan, Sharq she‘riyat falsafasi G‘arb falsafasidan, masalan, Gegel panlogizmidan kamida ikki pog‘ona baland turadi. Vaholanki, Gegel o‘zining yevropamarkazchilik pozitsiyasidan turib G‘arb ma‘naviyatini Sharqnikidan ustun o‘ringa qo‘ygan edi. Boshqa ishida esa uning o‘zi o‘z dialektikasini ishlab chiqishda Rumiyning “Ma‘naviy masnaviy”idan ta’sirlanganini yozadi.

Kalit so‘zlar. Farobiy, Rymiy, Gegel, ichki dunyo, tashqi dunyo, Leskov, Toffler, Alen Turen.

ABSTRACT

Beginning from the 9th century, the cultural rise that lasted for several centuries in the Near and Middle East is referred to as the “Renaissance of the Eastern Peoples” or the “Islamic Renaissance.” In the West, however, such a period corresponds to the 15th–16th centuries and, in a certain sense, emerged as a continuation of the Eastern Renaissance. For instance, Eastern poetic philosophy stands at least two levels above Western philosophy, such as Hegel’s panlogism. Nevertheless, from his Eurocentric standpoint, Hegel placed Western spirituality above that of the East. In another work, however, he admits that his development of dialectics was influenced by Rumi’s Spiritual Masnavi.

Keywords: Farabi, Rumi, Hegel, inner world, outer world, Leskov, Toffler, Alain Touraine.

KIRISH

Gegel panlogistik dialektikasi Rumiyning go‘yo atir gullardan iborat masnaviy-lari guldastasi oldida qurib qolgan bir giyohday ko‘rinib qoladi. Zero, taniqli rus olimi A.F.Losev yaxshi tushuntirganiday, “Mantiq faqat mantiqiydir, real hayot esa cheksiz boy”. Rumiya esa, R.Fish yaxshi tushuntirganiday, “fikrlarini

mavhum mantiqiy kategoriyalarda emas, balki otashin shoirona timsollar vositasida talqin qiladi va u bizningcha, ayni hayotning o'zi kabidir. Lekin biz Rumiyning bu asari Gegelga chet tilga o'girilgan, o'z tilining jonli jilvasidan ajratib olingan holda yetib borganini ham hisobga olishimiz kerak. Ayni shu holda ham u buyuk nemis faylasuf olimlarini qoyil qoldirgan edi. Shu o'rinda yanada Sharq ma'naviy qadriyatlaridan ta'sirlangan olim sifatida fransuz faylasufi B.Paskalning keltirib o'tishimiz mumkin. Uning "Haqiqat "qalb mantiqiga" va Xudoning mavjudligini sub'ektiv his etish orqali dalillanishiga asoslanadi" degan fikri hozirgacha o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Bundan tashqari buyuk nemis shoiri va faylasufi Gyotening Sharq falsafasi buyukligini tan olib aytgan quyidagi fikri ma'lum va mashhurdir. "Eroniylar, – degan edi u. – Yolg'iz 7 shoirni buyuk deb tan olishadi, shu qatorga kirmaganlar orasida ham mendan ustunlari ozmuncha emas"[1;124]. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, mazkur hududlardagi shakllangan g'oyalarning o'zaro bir-biriga ko'rsatgan ta'sirini Osiyosentrizm yoki Yevropasentrizm vakili ham mutloqo inkor eta olmaydi.

METODLAR

Yuqoridagi fikr-mulohazalardan Sharq va G'arb ma'naviy madaniyatini bir-biridan ayro holda rivojlangan ekan degan xulosaga kelmasligimiz kerak. Chunki bu qadriyatlar o'zaro uyg'unlikda butun insoniyatning ma'naviy ozuqa manbai bo'lib xizmat qilgan. Masalan, Suqrot butun umri davomida o'z falsafiy ta'limotining asosiy vazifasi deb axloqiy tarbiyani qo'ygan. Shuning uchun ham Alisher Navoiy "Farhod va Shirin" dostonining bosh qahramoni Farhodni ta'lim olish uchun Suqrotning xuzuriga yo'llagan. Shuningdek, Arastu axloqiy qarashlarida "oltin o'rta, mo'tadillik" g'oyasi ustuvor ahamiyat kasb etgan. Uning bu g'oyasi Abu Nasr Forobiy axloqiy qarashlarida o'ziga xos tarzda quyidagicha ifodalangan: "Buyuk kishilarning naqllaridan" risolasida shunday deb yozadi: "Yaxshiliklar hammasi o'rtachalikning natijasi bo'lib, ikki keskin chegara kamchilik va ortiqchalik o'rtasida o'rnashgandir. Bu ikkala chegara fazilatlikning u yon va bu yonida turgan nuqta bo'lib, har ikkisi ham yomonlikka olib boradi. Chunki, fazilatlik kerakli narsa bo'lsa, uning bir tomonidagi keragidan ortiqchalik bo'lib, ikkinchi tomonidagi keragidan ozlikdadir. Did-farosatlilik ham ikki nuqta o'rtasida joylashgan. Sahiylik ham xuddi shunday. Bir tomondan xasislik bo'lsa, ikkinchi tomonda haddan tashqari xotamtoylik turadi"[2;101]. Shuningdek, Javoharlar Neruning "Hindistonning kashf etilishi" asarida qayd etilishicha: "Beruniy yunon falsafasini egallab, hind falsafasini mutolaa qilmoq uchun sanskrit tilini o'rgandi. So'ng yunon va hind falsafasini bir – biriga solishtirib, ulardagi mavjud bo'lgan umumiylikni ko'rib g'oyatda ajablangan"[3;115].

Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, ustuvor darajada individuallikka yo'naltirilgan G'arb insoniga qarama-qarshi Sharq kishisi jamoaga ma'naviy bog'langan bo'ladi. Shuning uchun ham Sharqda Qur'on va hadislar, shuningdek obro'li-e'tiborli din arboblarning, faylasuflar, olimlarning vaqt sinovidan o'tgan, umuminsoniy qadriyatlarni o'zida aks ettirgan fikrlari ijtimoiy hayot masalalarini xal qilishda, inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda eng ishonchli, e'tiborli, nufuzli manba hisoblangan. Bu manbalarni to'g'ridan to'g'ri qabul qilish, fikr yuritishda ularga asoslanish milliy mentalitetimizga xos xususiyatdir. Shu bois, asrlar davomida Sharq ma'naviy madaniyati asosida yoshlarda falsafiy mushohada, tafakkur etish ko'nikmalarini shakllantirishni uzluksiz ta'lim tizimiga kiritish, nazarimizda, milliy mentalitetimizning milliy taraqqiyot g'oyasi asosida yanada yuksaltirishga xizmat qiladi. Chunki, aynan Sharq ma'naviy madaniyatida inson tabiatning bir bo'lagi, shu bilan birga gultojisi ekanligi (Forobiy, Ibn Sino, A.Navoiy va boshqalar), ma'naviy komillik kishilar, shuningdek, inson va tabiat o'rtasidagi barqaror munosabatlarni ta'minlovchi buyuk qadriyat kabi g'oyalarning o'zaro uzviy aloqadorligi, inson va jamiyatning barqaror rivojini ta'minlovchi muhim omillar ekanligi ustuvor ahamiyat kasb etgan.

Shubhasiz, yangi voqeylik o'z aksini falsafada ham topmoqda. Falsafiy maktablarning bir-biriga qarama-qarshiligi asta-sekin o'zaro hamsuhbatlikka va birlashtiruvchi nuqtalarni izlash tomon bormoqda. Falsafiy yo'nalishlarni dag'allik bilan qalamga olish barham topmoqda. Turli falsafiy dasturlar sinteziga asoslanib tashkil topgan yangi yo'nalishlar paydo bo'lmoqda. Ekzistensializm va yangi hegelyanchilik, yangi tomizm, yangi kantchilik, fenomenologiya, germeneytika va lingvistik tahlil, ekologik insonparvarlik va strukturalizm, bixeviorizm va intuitivizm, yangi pragmatizm va boshqa oqimlar o'rtasida yangi duragaylar paydo bo'lmoqda[4;69].

M.Qodirovning ta'kidlashicha, G'arb va Sharq falsafiy madaniyatlarining o'zaro bir-birlariga kirib borish jarayoni ko'proq faollashmoqda. Sharq mamlakatlarida yevropacha-amerikancha falsafiy an'analar bilan tanishish borgan sari chuqurlashib bormoqda. Boshqa tomondan, Sharq falsafiy tizimlarining an'anaviy g'oyalari G'arbda o'zining yoyilishini davom ettirmoqda. A.Shopengauer, F.Nisshe, U.Djems, R.Emerson, Dj.Roys, M.Xaydegger, K.Yaspers, K.Yung, E.Fromm va boshqalar o'zlarida u yoki bu darajada Sharqning falsafiy va diniy ta'limotlari tomonidan ta'sirga duchor bo'lganliklarini sezdilar. Masalan, XX asr Yevropa falsafasining eng muhim yo'nalishlari boshida turgan A.Shopengauer o'zining asosiy asari bo'lgan "Dunyo iroda va tasavvur sifatida" kitobining muqaddimasida kitobxonni ogohlantirib yozadiki, qadimgi hind donishmandligi bilan

tanishish, uni falsafasini tushunishning shartlaridan biridir[5;215]. Mana shu asarning o'zida u yozadi, "Hind donishmandligi yana qayta Yevropaga intilib, bizning bilimlarimiz va tafakkurimizda tubdan to'ntarish yasaydi"[6;146]. M.Xaydeggerning do'stlaridan birining eslashicha, mashhur faylasuf, yapon mutafakkiri D.T.Sudzukining "Dzen-buddaviylik" kitobini o'qib chiqib qayd qilgan ekan: "Agar men bu odamni to'g'ri tushungan bo'lsam, bu shuning o'ziki, men o'zimning barcha asarlarimda o'shani aytishga harakat qilganman"[7;124]. Va shunga o'xshash gaplarning ro'yxatini davom ettirish mumkin.

NATIJALAR

Sharqning dunyoqarash yo'nalishlarining hozirgi zamon G'arb fikriga ta'siri, avvalo, insonning ichki dunyosini falsafiy tushunish, mikroko'inot va makroko'inot uyg'unligi, ijtimoiy qurilish, axloqiy va estetik g'oyalarga taalluqliligidadir. Gap shu yerdaki, agar ma'lum shartlar bilan aytish mumkin bo'lsaki, G'arb **tashqi dunyoni** (tabiatni) nazariy jihatdan o'zlashtirishda muhim ko'rsatkichlarga va natijalarga erishgan bo'lsa, Sharq ham **ichki dunyoni** (insonni) bilish yo'lida qat'iy ta'sir qoldiruvchi yutuqlarga erishdi. Shu munosabat bilan akademik N.N.Konrad yozgan edi: "Har bir avlod uchun shuni yodda tutish zarurki, Sharqning inson va jamiyat haqidagi ilmning barcha sohalaridagi nazariy fikrini hisobga olmoq lozim, negaki, ayniqsa ana shu sohalar g'oyat mufassal va keng miqyosda Sharqda ishlab chiqilgan"[8;27].

Umuman olganda, bugungi kunda aksariyat jamiyatshunos olimlarimiz Sharq va G'arb ma'naviy madaniyatini o'rganishga, mustaqillikning nazariy muammolarini yoritishga alohida e'tibor bermoqdalar. Shuni ham aytish joizki, bu sohada qilinayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari va ularning natijalari hozirgi zamon talablariga javob bermoqda desak adashmagan bo'lamiz. Sharq va G'arb ma'naviy madaniyatiga umuminsoniy qadriyatlar tizimi sifatida qarash, bu borada tarixiy meros va boshqa mamlakatlarning milliy madaniy tajribasidan foydalanish, bu sohadagi ilmiy izlanishlarni O'zbekiston oldida turgan keng qamrovli vazifalar bilan bog'lash jamiyatshunos olimlar oldida turgan muhim vazifalardir. Zero, bizning qadimiy va go'zal diyorimiz nafaqat Sharq, balki jahon sivilizatsiyasi beshiklaridan biri bo'lgan. Bu tabarruk zamindan buyuk zotlar, olimu-ulamolar, siyosatchi va sarkardalar yetishib chiqqan, dunyoviy va diniy ilmlarning, ayniqsa, ilm-fan taraqqiyoti bilan bog'liq bilimlarning tarixan eng yuqori bosqichga ko'tarilishida ona yurtimizda tug'ilib kamolga yetgan ulug' allomalarning xizmatlari beqiyos bo'lgan.

Global o'zgarishlar tufayli inson va insoniyat hayotining har bir davri, yili, kuni, daqiqalari o'zgacha ma'no-mazmun kasb etmoqda. Ya'ni bu davr o'zining murakkab qiyofasi, ziddiyatli xarakterini turli sohalarda namoyon qilmoqda. Chunki,

ayni shu davrga kelib insoniyat hayotida muayyan bir davr o'z xotimasiga yetib, yangi davr boshlanayotganini ko'rsatadigan misli ko'rilmagan o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. Bu davr nafaqat Sharq va G'arb sivilizatsiyalariga oid umumiy muammolar, balki butun insoniyatga va uning hayotining barcha tomonlariga oid murakkab va umumbashariy muammolarni keskinlashuviga olib kelmoqda. Bu esa avvalo Sharq va G'arb ma'naviy madaniyatini yangicha tafakkur asosida qayta tahlil qilish, kerak bo'lsa bu yo'nalishdagi muammolarni tanqidiy o'rganishni talab etmoqda.

Darhaqiqat, bugungi kundagi global o'zgarishlar o'zining behad keskinligi va dolzarbligi, atrof-muhitda sodir bo'layotgan inqirozli ahvolda ham, siyosiy alg'ov-dalg'ovlarda ham, ijtimoiy va iqtisodiy inqiroz vaziyatlarida ham, jamiyatning kichik bir negizini tashkil qiluvchi oilaviy munosabatlar bilan bog'liq muammolarida ham namoyon bo'lmoqda. Bu muammolarga ijtimoiy-axloqiy jihatdan baho bersak, masalan, kimdir jon jahdi bilan boylikka intilib bu yo'lda u xatto o'z vatandoshlarini qullikka sotayotganligini yana kimdir zo'r berib hukmronlik martabalari bo'ylab tinimsiz yuqoriga ko'tarilishda hech qanday qabihliklardan ham qaytmayotganligi, kimlardir maishatga intilayotganligini, boshqa kishilar esa bu sharoitdan qutulish yo'lini topa olmay, tushkunlik, depressiyaga uchrayotganligini kuzatishimiz mumkin.

Ayni shu ma'noda, fransuz sotsiologi Alen Turen "Xavf mavjudligi shubhasiz. To'kin-sochin yashashga odatlanib qolgan bizning jamiyatimiz o'zligini saqlab qolish qayg'usida xuddi Sharqiy Rim imperiyasida bo'lgani kabi tobora inqiroz sari cho'kib borayotgani ko'rinib turipti," - deb yozgan edi. Bundan ma'lum bo'ladiki, mazkur muammoning nafaqat respublikamiz xalqi, balki butun insoniyat oldida turgan eng muhim muammo ekanini teran anglash vaqti keldi. Bu esa bugungi kunda nafaqat har bir jamiyat mafkurasining tub asosini tashkil etadigan, har qaysi inson va butun insoniyat dunyoqarashining shakllanishida kalit rolini o'ynaydigan, balki oxirgi o'n yilliklarga kelib butun jahon madaniyati va sivilizatsiyasi hayotida ham dolzarb o'ringa chiqqan muammo Sharq va G'arb ma'naviy madaniyatini o'zgarishi masalasini jiddiy muammo sifatida o'rganish kerakligini kun tartibiga qo'yimoqda. Shuning uchun ushbu hodisaning chuqur o'rganish, uning ildiziga alohida e'tibor berish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Sharq va G'arb ma'naviy madaniyatini o'zgarishini o'rganish masalasining benihoya dolzarbligi bugungi kundagi tub ijtimoiy-madaniy o'zgarishlar bilan ham bog'liqdir. Zero, biz endlikda jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olayotgan, barcha mamlakatlar amalda yagona bozorga birlashuvi haqidagi fikrlar oldinga surilayotgan, sanoat ishlab chiqarishi ko'p jihatdan transmilliy korporatsiyalar nazorati ostida amalga osha boshlagan, internet tufayli har qanday yangi axborot

sayyoramizning istagan joyiga yashin tezligida tarqalayotgan, olimlar Yerda yagona sivilizatsiya qaror topishi xususida gapira boshlagan va, insoniyat, “umumiy uy”, “umumiy taqdir» va umumiy tashvishlar bilan yashashga kirishayotgan, bir soʻz bilan aytganda, globallashuv deb atalayotgan davrda yashamoqdamiz.

MUNOZARALAR

Ayni shu munosabat bilan amerikalik jamiyatshunos olim E.Toffler oʻzining “Hokimiyatning siljishi” (1990) nomli kitobida “Er qimirlashidan oldin uning tektonik qatlamlarida siljish boʻlganiday, jahon tarixida juda noyob hodisalardan biri sodir boʻlmoqda – hukmronlikning oʻz mohiyati oʻzgarmoqda”[9;231] deb yozgan edi. Chunki, endilikda barcha madaniyatlar oʻzligini saqlash uchun modernlashishga, yaʼni modernlashgan Gʻarb institutlari va texnologiyalarini oʻz hayotlariga joriy etishga majbur boʻlmoqdalar. Shu oʻrinda qayd etish lozimki, Sharqda mavjud boʻlgan ilk oʻrta asrlar sivilizatsiyasi butun gʻarbga ijobiy taʼsir oʻtkazgan, keyinchalik gʻarbda shakllangan sivilizatsiya Sharq taraqqiyotiga oʻz ijobiy taʼsirini oʻtkazgan va shu asnoda sivilizatsiyalar millat, xalq va mamlakatlarning oʻzaro yaqinlashuvida ham ijobiy ahamiyatga ega boʻlib kelgan. Bugungi sivilizatsiyaning esa ijobiy jihatlari bilan bir qatorda salbiy jihatlari ham mavjud boʻlib, u xalqlar, mamlakatlar va mintaqalar oʻrtasida ziddiyatlarning yuzaga kelishiga ham sabab boʻlmoqda.

Gʻarb mafkurachilari globallashuv barcha mamlakat va xalqlarni jipslashtiradigan ijobiy jarayon ekani, agar rivojlanayotgan mamlakatlar taraqqiy etishni, kambagʻallikdan qutulishni istasalar ularning rejalariga amal qilishlari kerakligi, buning uchun hech qanday davlatlar aralashmaydigan erkin umumiy bozorlar tashkil etilishi koʻp ijobiy oqibatlarga olib kelishi haqidagi fikrlarni oldinga surmoqdalar. Boshqacha nuqtai-nazardan qaraganda, chindan ham bu bozorlar koʻpchilik mamlakatlarning jadal iqtisodiy rivojlanishiga yordam berdi ham. Lekin, xalqaro savdo-sotiq faqatgina oʻz iqtisodiy taraqqiyotiga foyda keltiradigan mamlakatlar eksportiga yordam berishini va bu endilikda ekologik hamda ijtimoiy-iqtisodiy va tabiiy resurslar tobora kamayib borayotgan bir sharoitida kechayotganini hisobga olishimiz kerak boʻlmoqda. Shuning uchun bunday bozorning yaratilishi istalgan mamlakatni bir zumda bankrot qilish imkoniyatini paydo qilishi bilan ham alohida ajralib turmoqda.

Xatto, baʼzi globalistika sohasi mutaxassislari fikrlariga koʻra, global hokimiyat shakllangan boʻlmasa hamki, butun dunyoni boshqarayotgan global boshqaruv tizimi shakllanib boʻlgan va u faoliyat bajarmoqda. Bu tizim asosida kam sonli umumjahon institutlari hamda butun dunyo muammolarini yechayotgan bir xovuch egoelita yotadi, taqdiri ular tomonidan hal etiladigan juda katta

ko'pchilikning esa bu yerda ovozi o'tmay qoldi. Bu globallashuv siyosatining ko'pchilikdan iborat kishilar, tashkilotlar va mamlakatlarni shu ozchilikning qo'g'irchog'iga aylantirish quroli bo'lib xizmat qilayotganligidan dalolatdir. Albatta, bular haqida odatda rasman gapirmaydilar, aksincha, "bizning maqsadimiz – kambag'allikni umuman yo'q qilish" degan gaplar aytiladi, aslida esa "hamma ekanini o'radi", "bo'lib tashla va hukmronlik qil" shiorlari ostida amal qilinadi. Zero hozirgi davr voqealar rivoji va mantiqi ayni shunday xulosalarga olib kelmoqda.

Rus olimi L.V.Leskov fikricha, jahon miyosidagi yangi tartiblashuv tufayli transnatsional korporatsiyalarning (TNK) jahon iqtisodiy tizimi xo'jayinlari bo'lib olganlari ham shu xulosani dalillashga xizmat qilmoqda[10;42]. Ma'lumki, TNK jahondagi ishlab chiqarish fondlarining asosiy qismini va moliya oqimini, shuningdek, amalda butun yuqori texnologiyalar potensialini o'z nazoratlari ostiga olganlar. Ayni shu sharoitda insoniyat intellektual va tabiiy resurslarini "so'rib oladigan nasos" ishga tushirilgan, endilikda bu resurslar ishlab chiqarish yaxshi rivojlangan mamlakatlarga osongina oqib o'taveradi. Natijada boylarning yanada boyishi, kambag'allarning esa yanada qashshoqlashishi kuzatiladi. TNK esa o'z iqtisodiy manfaatlarini cheklashni aslo istamaydilar. Bundan o'zgarish va talablar endilikda inson hayotining hech bir sohasini o'z girdobiga tortmasdan qoldirmayotganligi, faqatgina ayrim shaxslar, jamiyatlarga emas va tabiatning ayrim qismlarigina emas, balki butun sivilizatsiya, butun dunyo gamletcha "tirik qolmoq, yo o'lmoq" degan mashhur savol qarshisida lol qolib turganligi ularni ma'naviy madaniyat o'lchovlari asosida tahlil qilishni taqozo etmoqda.

O'z navbatida zamonaviy kommunikatsiyalarga, ommaviy informatsiya vositalari va kuchli iqtisodiy salohiyatga ega bo'lgan G'arb mamlakatlarining dunyoga yagona hukmdor bo'lishga intilishlari qolgan boshqa mamlakatlar va mintaqalar xalqlari o'rtasida katta noroziligiga ham sabab bo'lmoqda. Shuningdek, hozirgi davrda G'arb sivilizatsiyasida yuzaga kelgan axloqiy xarakterga ega bo'lgan muammolar yechimini topish maqsadida, sharqshunoslikka, xususan, Sharq xalqlari tarixi, madaniyati, ma'naviyatiga murojaat etilishi va ularni o'rganishga qiziqish nihoyatda ortmoqda. Bunday tadqiqotlarni keng yo'lga qo'yish esa bugungi jahon ma'naviyatida kechayotgan salbiy jarayonlarning asl sabablarini tushunish, ularning oqibatlarini to'g'ri baholashga yo'l ochadi.

Bizga ma'lumki, Sharq ma'naviy madaniyatida komil inson qiyofasini yaratish masalasi o'zgacha yondashuv asosida yoritilgan. Komil insonni tarbiyalash, voyaga yetkazish haqida musulmon Sharqi axloqi tarixida inson hayoti uchun dasturulamal, qo'llanma vazifasini o'tagan ko'p pandnomalar, xalq kitoblari mavjud bo'lgan. Masalan, Kaykovusning «Qobusnoma», Sa'diyning «Guliston», «Bo'ston», Amir

Temurning «Temur tuzuklari», Abdurahmon Jomiyning «Bahoriston», Alisher Navoiyning «Mahbubul-qulub», Xusayn Voiz Koshifiyning «Axloqi muhsiniy» va boshqalar shular jumlasidandir. Bu asarlarning ko'pchiligida odil shoh va adolat, halollik, soflik, poklik, to'g'rilik, rostgo'ylik, insonparvarlik, ma'rifatli bo'lish kabi insonning sharqona fazilatlari berilgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'z navbatida, Sharqning buyuk mutafakkirlari va shoirlari komil inson obrazini yaratar ekanlar, unda bilim, ezgu tuyg'ular va yuksak xulq bir birini to'ldiradigan tarzda o'zaro uzviy, uyg'un birlikda rivojlanganligiga alohida e'tibor qaratganlar. Sharq ma'naviy qadriyatlari, uzoq vaqtlar G'arbnikidan asosan o'ziga xos axloqiy qonun-qoidalarni mustahkamligi, ma'naviy-estetik his-tuyg'ularning serjiloligi, beqiyos jozibadorligi bilan ajralib turgan.

Zero, G'arb ma'naviy-axloqiy qadriyatlari asosan tafakkur zaminida tug'ilib, tafakkur taraqqiyotiga xizmat qilib kelgan bo'lsa, Sharq ma'naviy qadriyatlari esa asosan qalb bilan bog'liq va qalb taraqqiyotiga xizmat qilib kelgan. Lekin o'tmishimizda bu o'zgacha axloq va jozibadorlik sharqona hikmatlarning buyukligini aslo pasaytira olmaydi, aksincha, uning mazmunida shu jozibadorlikka munosib juda teran ma'nolar jo bo'lgan.

Xullas, bugun G'arb va Sharq tafakkur tizimlarini o'zaro aloqadorlikda o'rganish vaqt yetib keldi, deb o'ylaymiz. Zero, garchi G'arb aniq bilim sohasida muvaffaqiyat qozongan bo'lsa hamki, Sharq dunyo va insonni haryoqlama umumlashgan ravishda va to'g'ri tushunishda o'ziga xos o'rinni egallaydi. Sharq qadriyatlari o'z o'zanida rivoj topib borishi bilan bir qatorda insoniyatning kelgusi taraqqiyotiga zamin bo'lib xizmat qildi hamda o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatgan. Shuning uchun ham bugungi global ma'naviy o'zgarishlar sharoitida ham Sharq tamadduni va madaniyati xalqlarni ma'naviy va ruhiy jihatdan buyuk o'zgarishlarga tayyorlashda mayoq vazifasini o'tab kelmoqda desak xato qilmagan bo'lamiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Жалолоддин Румий: тарихий-биографик роман / Радий Фиш; (Ж. Камол тарж.). - Т. : Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. – Б.261.
2. Форобий. Рисолалар. – Т.: Фан, 1975. – Б.101.
3. Низомиддинов Н.Ф. Шарқий Осиё диний-фалсафий таълимотлари ва ислом. – Т., 2006. – 115-б.
4. С.Ангелов, Д.Павлов. Философия, наука, общество. (Фалсафа, илм-фан, жамият). –София, 1975. (Булфорчадан таржима). –Б.69.

5. Қодиров М. Марказий Осиё, Яқин ва ўрта шарқнинг фалсафий тафаккури: ўқув қўлланма. – Т.: Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2010. - 215 б.
6. А.Шопенгауэр. Собрание сочинений (Асарлар тўплами). –М., 1992. Т.1. – Б.334.
7. “История современной зарубежной философии” (“Ҳозирги замон хорижий Шарқ фалсафасининг тарихи”). –СПб., 1997. –Б.404.
8. Конрад.Н.И Запад и Восток. –М., 1972. –С.27.
9. Тоффлер, Элвин. Третья волна -М.: АСТ, 2004: С.784
10. Лесков Л.В. Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. №3, 2001. С.42.